

Év kezdetén a — tanulók könyvtáráról

Gondolatok a könyvtárban

Jelentős év volt a gyakorló tanár számára az 1977-es, vagy hogy a megnevezett idő-kategóriáját használjuk: jelentős tanév kezdődött 1977 őszén. És most nem az oktatás egészét és az összes tanárt érintő változásokra gondolunk, hanem egy „partikulárisabb” öröm kifejezésére szeretnénk vállalkozni, a magyar irodalmat oktatókéra, akiknek egyre több és nagyobb gondját igyekeznek megoldani a tankönyv- és más kiadók.

A Pedagógiai és Tankönyvkiadó a magyartanítás legakutabb gondját oldotta meg (végre!): tankönyvet adott a líceumi végzős tanulók kezébe. A könyvnek már a fedőlapja figyelmet megragadó és irányító: irodalmunk két nagy egyénisége, Gaál Gábor és Kós Károly egymás mellé helyezett portréja figyelmeztet irodalmunk különbözőségeiben is megnyilvánuló egységére. Halott immár Kós Károly is, mint a romániai magyar művelődési élet annyi közelmúltbeli jeles alakja. S a bekövetkezett fizikai nemlétük szellemi jelenlétük fontosságát még inkább hangsúlyozza, így adósságaink nagyjainkkal szemben egyre növekednek. Ebből az adósságból törleszt a Dacia Könyvkiadó, amikor nagy példányszámban, s majdnem ingyen (ami nem elhanyagolható szempont) helyezi a tanulók könyvtárába Dsida Jenő, Karácsony Benő, Molter Károly, Tabéry Géza, Kuncz Aladár és mások művei mellé a *Varjú nemzetséget*. Növeli ez utóbbi TK-kötet jelentőségét a kitűnő, tanárnak-tanulónak egyaránt hasznos bevezető tanulmány, Mikó Imre munkája. (Mikó szintén a múlt évben távozott el, azok után, akik előtte jártak, a halálban is.) A tanulmány már-már a regény színvonalára emelkedik; tömör, mégis teljes pályaképet rajzol, megvilágítva azt az utat, amelyen haladva Kós Károly, az építész és grafikus eljut a szépirói minőségig („Mert Kós Károly a grafikus, pontosabban az építész oldaláról közeledett az irodalom felé”), hogy utána történelmi szükségyszerűségből „minden és mindenek” legyen. A bevezető tanulmány messze-menő részletességgel szembesíti a műben realizálódott és a művön kívüli, objektív valóságot, a krónikát és a történelmet. Számba veszi azokat a történelmi eseményeket, amelyek a mű epikai anyagát alkotják, de azokat is, amelyek vagy egyáltalán nem, vagy csak utalásszerűen kerültek be a műbe, de a mű ideje alatt történtek. E történelmi „számbavétel” a diákok számára felmérhetetlen jelentőségű. Már csak ezért is ott kell lennie a kötelező háziolvasmányok között most már a regény mellett a bevezető tanulmánynak. És azért is, ahogyan Kós Károly írásművészetét jellemzi, találó szavakkal a megidézett regénybeli részletek között. Nyomon követhetjük itt, hogyan veszik át Kós művészetében az építőkövek szerepét a szavak, a szó hogyan veszi át a kötől a kiegyensúlyozott tömörséget, hogyan fedi a szavak fegyelme a gondolat fegyelmét.

Mikó Imre tanulmánya példa arra, hogy a módszertanilag és elméletileg igényes írás, ha a mű leírásából és értelmezéséből indul ki, állításainak logikus, érvekkel bizonyítható felépítésével él, eljut az olvasóhoz, még ha az „csak” tanuló is. Itt győződhetünk meg arról, hogy a didaktikus előadásmód nem zárja ki az elméleti-módszertani igényesség érvényesítését, s így a tanulmány eléri a célját: nevel, olvasni tanít, megkönnyíti a mű befogadását. Itt lesz közös a tanár és a tanulmányíró-kritikus, az iskolai irodalomtanítás és a kritika célja: a tanár az irodalomoktatás során olvasókat nevel, olyan olvasókat, akikhez majd a kritikus szól és szólhat. Régen megválaszolt olvasásszociológiai kérdés, hogy az olvasási kultúra szintje az iskolától függ, ezért kell fokozatosan és folyamatosan, minden segédeszköz megragadva értő olvasóvá nevelnünk tanulóinkat. Hiszen olvasás révén fejlődik a tanulók írásbeli és szóbeli kifejezőkészsége, ez pedig alapvető feltétele a gondolkodás és a személyiség fejlesztésének. „Gondolkodni és beszélni — nem lehetne rövidebben és mégis teljesebben megjelölni egész közép-

iskolai tanításunk célját" — mondta a nagy magyar költő és kitűnő tanár, Babits Mihály.

Természetesen igaz, hogy a tanulónak inkább az íróktól kell olvasniuk, mint az írókról, a műveket kell ismernünk inkább, mint a művekről szóló írásokat. De e kétféle olvasás helyes aránya az optimális igény. Mert a tanulmány egyrészt forrásmunka is, amely közelebb visz műhöz, íróhoz, de mint műfaj is vizsgálható, szemléltető anyag lehet, mint az értekező próza egy fajtája. Kitűnően használhatók a Tanulók Könyvtára sorozat tanulmányai — éppen mert hozzáférhetőek és a tanárhoz-tanulóhoz szólás igényével készültek — az anyaggyűjtés gyakoroltatására is. Minden iskolában van elméleti beállítottságú tanuló, aki szívesen érvel, fejteget, „értekezik” bármilyen témáról. Ezeket éppen az értekezés mint kifejezési forma szabályainak megismertetésével szoktathatjuk fegyelemre, arra, hogy rendszerezve, logikusan felépítve, a gondolatok érthető kifejtésével fejezzék ki mondanivalójukat. Ugyancsak a középiskolában alapozzuk meg a jövőendő egyetemi tanulmányokat, sőt a tudományos munkát is. Megtaníthatjuk tanulóinkat az anyaggyűjtés helyes módszereire, arra, hogyan használhatják fel tudásuk bővítésére a tanulmányokat. Mert az önállóság nem jelenti azt, hogy csak önmagukra támaszkodjanak, hanem azt is, hogy megtaníttuk, hol nézhetnek utána adatoknak, hogyan használhatják a fellelhető irodalmat. A XI. osztályban már dolgozhatnak megadott tanulmányok alapján, sőt megtaníthatjuk őket a cédulázás módszerére, az idézés etikájára is. Hányszor látunk egyetemi könyvtárakban el-tévedő, bibliográfiákban el nem igazodó egyetemi hallgatókat, akik nem tudják, hogyan kell elkészíteni egy szemináriumi dolgozatot... Természetesen nem minden osztályban egyformán dolgozhatunk ezzel a módszerrel, sőt jó osztályban sem mindig, mindenki-re kötelező feladatként adhatjuk a tanulmányok elolvasását vagy arról írásbeli beszámoló készítését. De e módszer differenciált beagyazása az irodalomtanítás menetébe föltétlenül szükséges.

Igy a nemrég megjelent Szabó Lőrinc-versválogatás (*A költő és a földiek*) elé készült tanulmány segítségével példát mutathatunk arra, hogyan kell az irodalmat egységes folyamatként tekinteni, és az egyes írói pályákat elhelyezni az egész irodalomtörténeti folyamatban. Kántor Lajos példákkal érvelve-bizonyítva mutatja be, hogyan és milyen mértékben lesz a más — Ady, Babits, Kassák és az expressionisták — törvényeit meghalló Szabó Lőrincből törvényalkotó, és hogy milyen lényeges a Szabó Lőrinc-i megálló a József Attila felé vezető úton. Ez utóbbit bizonyítandó kerül sor egy nagyon érdekes, tanulságos és eredeti párhuzamra *A belső végtelenben* című Szabó Lőrinc-vers és az *Oda* között, melynek során nyilvánvalóvá válik, hogy a József Attila óta számon tartott biológiai fogantatású képkonstrukció már Szabó Lőrincnél megtalálható. A tanulmány végén Kántor a Szabó Lőrinc költészetét jellemző — és sok esetben elmarasztaló — jelző tartalmát bővítve és magyarózva válaszol többek közt a régi *Korunkban* is leírt egykori vádra: a Szabó Lőrinc-i individualizmus a tehetség méreteinél és az önelemzés mélységénél fogva már nem magánügy, hanem közösségivé válik: „Az ilyen szintű, ilyen őszinteségű önelemzés nem távolítja, sokkal inkább közelelti a költőt a köznap emberhez, többet megértet vele önmagából, saját sorsából, környezetéből is...”

A kiadó igényességére jellemző, hogy a legtöbb esetben az illető kort, író legjobban ismerő szakértőre bizza a bevezető tanulmány megírását, a kötet anyagának válogatását. Így olvashatjuk az Ady-novellák előtt a kiváló Ady-ismerő Bustya Endre tanulmányát, a XIX. század legjobbainak művei előtt Antal Árpád bevezetésének örülhetünk, a XX. század nagyjainak műveivel pedig nem egy esetben Láng Gusztáv ír bevezetőt. Az előbbieket mellé még számos tanulmányt lehetne sorolni Bernád Ágoston, Kozma Dezső, Rohonyi Zoltán, Söni Pál és mások tollából. Így ezek az írások is, a művek mellett, tanári és tanulói tudatot formálóvá, ismeretet bővítővé lesznek.

A sorozat értékét a bevezető tanulmányok növelik, de igazi jelentőségét perze az egyes kötetekben megjelent szépirodalmi művek adják, hiszen így válnak hozzáférhetővé klasszikusaink egy felnövekvő új nemzedék számára, így szerezhethetnek tanulóink közvetlen művészi, nyelvi élményt, így tanulhatnak szép magyarságot szépirodalmunk legjobbaitól. Megismerhetik klasszikus népballada-kin-csűnkét a *Gyönyörű Bán Kata* kötetből, nyelvet, magatartást tanulhatnak a Zrínyi-, Mikes-, Arany János-kötetkből, de olvashatják és megismerhetik a romániai magyar irodalom legjelesebbjeit is. A nagy példányszámban megjelenő és így hozzáférhető művek biztosítják a tanárnak a háziolvasmányok helyes irányítását, az olvasás megszerettetését, mert a tanulónak nem „emberfeletti” munka a mű megszerzése — csak az olvasásra és az arról történő beszámolóra kell összpontositania.

Itt szeretnénk szólni két, a sorozatban megjelent műről (Móricz Zsigmond: *Életem regénye* és Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora*); a sorozatba illesztésük jelentőségét növeli az, hogy más kiadásban egyáltalán nem vagy csak alig hozzáférhetőek. A Móricz-életregény ismeretének óriási szerepe volt abban, hogy diákjaim megszerették az író és műveit, szívesen olvasták a tanterven kívüli regényeit is, és Móricz-élményük — meggyőződtem róla — idő múltával sem halványodott. Azt tapasztaltam Mikszáth Jókai-regénye esetében is, hogy a kor és Jókai személyisége megismertetésében-megértésében semmi más módszerrel nem érhető el hasonló siker. Az életrajzi és önéletrajzi műveknek tehát rendkívüli jelentőségük van íróknak és műveinek a tanulóhoz való közelítésében; ezért szeretnénk már látni a Tanulók Könyvtára kötetei között például Bölöni György *Az igazi Ady* című munkáját is.

Antológiaszerű kötetek szerkesztésével abból a felelősségteljes feladatból vállal részt a Dacia kiadó, ami a kevésbé ismert, de egy irodalomtörténeti korszak jegyeit műveikben hordozó alkotók népszerűsítését szolgálja. Így lesznek ismertté és hozzáférhetővé a felvilágosodás korának költői, a XIX. század végi költők a Kozma Dezső által válogatott és bevezetett kötetben, a Sóni Pál gondozásában megjelent *Hűséges Mártonka* a két világháború közötti romániai magyar novellatermésből, a *Férfiúdal* pedig (Mózes Huba munkája révén) az 1933—1944 közötti baloldali költészetből válogat.

A sorozatról beszélve nem feledkezhetünk meg a kötetek végén található életrajzi függelék és az illető íróról szóló bírálatokból, tanulmányokból vett legjellemzőbb szemelvények hasznáról, jelentőségéről. Indokolt esetben (*Görög drámák*, Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora* stb.) pedig a szómagyarázatok, szólásmutatók is felbecsülhetetlen értékűek a diákok számára.

Ambrus Agnes

Társadalmi forgatókönyv

Kocsis István Bethlen Kata-drámájához*

1. Összeszorított foggal harcolni a szabadsáért, egy drámai pillanatra kézbe venni az időt és a történelmet: szembenézni vele. Ha mindez nem pusztá vágy, hanem akarat is, csak megsemmisülésünkkel együtt semmisülhet meg véglegesen a szabadság, és tragédiánkra fog emlékezni valamelyik galaxis-idő, nem drámánkra, pusztulásunkra és nem történelmi alternatíváinkra.

A dráma éppúgy műfaja a teljességnek, mint a szabadságnak, de a teljességet nem lehet önmaga által láttatni, és a szabadságról érvényeset talán csak akkor mondunk, ha hiányának objektívációról és szubjektívációról beszélünk. Am oly kevésbé ismerjük a huszadik századi drámaiság igazi lényegét, a mai drámaiságot létrehozó viszonyok természetét, hogy ami pillanatnyilag elmondható e drámáról, korántsem fogja kimeríteni értelmét. Csak a dráma lényegi voltát ismerjük, központi életkérdések mindenkorai legjobb, mert legteljesebb,

legintenzívebb, leglényegibb felvetőjét. Másrészt a drámának és a jelentésnek még „történelmi álnévre“, inkognitóra van szüksége, „történelmi“ jelentőre, és nemcsak azért, mert (egyelőre úgy tűnik) mai éleltényekkel nem mondható el a jelen igazi drámája.

Következésképpen a drámaíró szituációja és választása is dichotomikus lesz: a múlt látványával láttatni a jelen, mintha a múlt jelen (itt és most), Bethlen Kata pedig egy mai lehetséges személyiség volna. Ez végső soron (az író szempontjából is): perspektívatlanság — dráma. Hiszen a múlt a drámában jelentőként tényleg jelen, tehát a jelentés folyamata: értelem. A teljességnek és a teljesség drámájának csak ő lehet a jelentője. Mindezek belátása után minden „anakronizmus“, sőt a dráma minden mondata a jelen konnotációit szüli titokban. Mindez kommunikációs kényszerhelyzet: önmagunkat másban azonosítani, a szituáció azonososságát keresve, nézni a történelem kényszerzubbonyában vergődő teljességet a szimbólum által.

* Az újrakezdő. Korunk, 1975. 3. 183—201. — In: A nagy játékos. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1976.

Jelhelyzetbe kerültünk, a dráma részei vagyunk, Bethlen Katával együtt látjuk a választhatót, de nem választhatjuk. A kimerevített drámaiság részei vagyunk, önmagunkat nézzük, de csak a drámát látjuk, és azt látjuk, hogy látunk, de nem láthatjuk teljes lényegünket, mert ebben a jelhelyzetben csak drámánk lényege látható. És látható a szenvedés, de közölhető-e a fájdalom egyáltalán? Vagy csak a fájdalom formái, melyek képesek kiváltani a fájdalmat, s számunkra ennek a képességnek a tudása elég is? Más szóval az előadás szituációjára nem vezethető egyszerűen minden vissza, hiszen a néző nem választ helyzetet, csak értelmet. Am a dráma ismerete után — ha akarja, ha nem — lemondás és elvesztés vibrálásában, egymásbajátzásában képesnek kell lennie szituációjára és a jövő lehetőségeire ismerni. Nem az együttérzés felmentő helyzetére van tehát szüksége, hanem a drámaisággal való azonosulásra és szétválásra.

2. Mindez, mint ahogy általában a drámai műfaj, intenzív használatot igényel, így talán nem lesz majd meglepő, ha a darab sorsa a *Bolyai János estéjéhez* lesz hasonlatos: több színész (és rendező) eljuttassa majd, de mások is, bevallatlanul, valamelyik magány szobájában, mindazok, akiket megérintett a történelmi magány, és akiknek közlendőjük van e szituáció értelméről, a felőrlődés fájdalmáról. E lehetséges tény a dráma közösségi voltát emelheti ki. A konkrét történelmi közösség személyiségei, akik mindig is a cselekvés és a közlés kényszerét hordozzák, ki fogják mutatni a darab minden lehetséges értelmét.

E valószínű különféle előadások nyomán egy közösség elvégezhet egy olyan történelmi „házi feladatot”, amelyet végül is csak önmaga hagyhat fel önmagának, mert csak önmaga választhatja ki azokat az alternatívákat, amelyek közül majd a jövő választható.

Hogy ehhez közelebb jusson, a nézőnek (olvasónak) mindenekelőtt a drámai tér és drámai idő lehetséges körvonalait kell megrajzolnia, tudva azt, hogy ez nem egyenlő a dráma terével és idejével; tudva azt, hogy elengedhetlen a jelen (itt és most) terének és idejének a tisztázása és tudása, ugyanis a dráma e két szint metszéspontján helyezhető el. Másfelől tudva azt is, hogy a szituációtól nem vehetjük el inkognitóját, mert lényegétől fosztanók meg. Ezért a várt leleplezés végleg elmarad vagy transzcendálódik a közösségi öntudatban: nem kacérkodhatunk a semmivel.

3. A válság, ha igényt tart a reményre, a dráma nyitottságára fog alapozni,

ezt a nyitottságot pedig csak a konnotációk (utalásrendszer) hozhatják létre, nem fosztva meg a drámát saját szerűségétől, formai zártságától. A konnotáció-mező egyik alapvető eleme az előadás szituációja, amely a jelentés révén némileg beletartozik a dráma szituációjába, más szóval a drámai szimbólum alkotóeleme. Ezen a szinten a jelentésmezőnek épp annyira szüksége van a néző időérzékelésére és szituáció-sejtésére, mint a történelmi jelentőre. A dráma ideje a jelen, s ezen a síkon valóslulhat meg a dráma társadalmivá válásának folyamata, következképpen minden létrejövő előadás a jelenre irányultság mellett fog érvelni.

A dráma társadalmisága, társadalmivá levésének feltétele szimbólummá válása. Szimbolikus csak valamilyen mindennapok fölötti küzdelem lehet egy központi életprobléma körül, szemben a világgal, szemben a történelemmel. Az embertől elszakadt történelem: sors. Minden szembeszegülés a sorssal a felőrlődést jelenti: nem lehet tisztának maradni és mégis élni.

Tehát a dráma a szabadság hiányából keletkezik, a szabadság pedig a (történelmi) szituáció függvénye. Kocsis István drámája a szituáció erőteljes identitását kívánja megmutatni, ez a szimbolikus irányultság hozza létre a jelen feszültségeit. A szimbólum (megismerés) és a jelen (idő) megalkotja a teljesség homogén és hiányzó képét. Ennek létrehozója a még hallható szimbólum szó kompozíciója, amely annyira pontos, hogy csak lényegbevágó lehet, mert csak a szenvedés, az identitás — a nyelvi és lelki valóság elvesztésének perspektívája és a veszteségek bizonyossága lehet ennyire pontos: drámai.

4. Úgy tűnik — a dráma szövegének ismeretét feltételezve —, máris mindent elmondunk a drámáról, és mégsem mondunk konkrétan semmit: — a drámáról beszélő is a drámaiság részese.

Mégis, az eddigiek után, mi a jelenléte annak, ha egy Bethlen Kata közelít a drámaisághoz? „Választhatja mindenki, farkas legyen farkasok között, avagy bárány farkasok között” — ez így Bethlen Kata megfogalmazásában kristálytisza dilemma, de saját helyzetéről ezzel csak általánosságot mondott. Az így felmutatott tiszta dilemma a drámaiság első igazi mondata után már lehetetlen: „igen, akarom, csak szívem-lelkem nem akarja.” Miféle antinómia ez és miféle történelem, ahol ezt az antinómiát vállalni kell? A szimbólum által történelmivé váló kényszerházasság elfogadható kompromisszumharmóniája azonban a kisajátítás kétértelmű ígéret-földje: kijátszott szabadság, ám mire

Bethlen Kata ezt belátja, a dráma kel-
lős közepében van; az antinómián belüli
létezés és a szabadság lehetsége a látsza-
tot választja lényegének. Ezek után
Bethlen Kata átka: a semlegesítés felol-
dása az antinómián belül, a drámaiság
mélyítése. A szabadságért felvett harcot
nem lehet feladni, ám minden szabad-
ságért való harc bűnhődés is, és minden
választás bűnmozzanatot is tartalmaz,
még ha ez a választás kényszerválasz-
tás is. Aki egyszer elindult a drámaiság
útján, nem térhet le többé róla, ha lé-
tezik az igazi etika és a szituáció kény-
szere, a kiterés és a konfliktusok sem-
legesítése lehetetlen, s az így adott drá-
mai szituációban a drámaiság a szemé-
lyiség (legalábbis részleges, mindeneset-
re lényegi) lebontásához vezet.

Nem szükséges ennek a lebontásnak,
a drámaiság mélyülésének drámai té-
nyeit végigsorolnunk. Bethlen Kata a
viszonyokat — bármennyire kétértelmű-
ek is — élni próbálja és szabaddá ten-
ni, de szituációjában a szabadságért való
harc bűn, és a szabadság tiprása ér-
dem. A tiszta dilemma egyértelműsége
itt megszűnik. A dilemmát a történelmi
körülmények eleve eldöntik, és többé
nem lehetséges Bolyai kristálytisza eti-
kája, az etikai értékek devalvációjában
a kétértelműség válik meghatározóvá.
Egy zárt történelmi szituációban és tér-
ben nem lehetséges református-pápista
keveréknek a teljessége és mindkettő
szabadsága, ha az egyik a szabadságot
akarja megvalósítani, a másik a szabad-
ság hiányát; még ha „vagnak az or-
szágnak erre törvényei“ is, az „igaz hit“
kisebbségbe kerül, hatalma nincs sza-
badságának megvédéséhez.

Bethlen Kata veszteségekből és szen-
vedésből összeálló élete a szabadság
megszűnésének fenomenológiája. Hiába
ő a legnagyobb és legtudatosabb teljes-
ség- és szabadságvédő, a kocsi
dramaturgiában, drámájának mélysége
ennek arányában nő. A szabadság csök-
kenésével és a veszteségek sokasodásá-
val párhuzamosan szükségképpen meg-
fogalmazódik a kérdés: „szabadságával
tudhat-e élni, kinek fején nehéz bakan-
csok tipornak?“ E kérdés után szükség-
szerűen következik a visszavonulás vá-
lasztása: „A falakon belül élni fog az
én akaratom, élni fog az én törvé-
nyem...“

5. A magatartásbeli kentaurság tisztí-
tóiüzében az eleve eldöntött választás: a
kítartás választása és nem utolsósorban
a választás lehetőségének választása, a
szabadság választása. Csak hogy a sza-
badság nem választható már, csak az
érte való küzdelem. Már csak a veszte-
ségek vannak és a veszteség teljességé-
nek a közelsége: „nincs már kard, mely

át ne járta volna az én testemet...“ A
veszteségek talaján élő ember, a veszte-
ségekből összeálló teljesség csak a drá-
maiság felé tarthat.

Hogyan védekezik a lélek kicserélése
ellen, hogyan harcol a szabadságért az,
aki látva látja a lélek kicserélési folya-
matát és a szabadság megkötözését? Ho-
gyan, ha már istene sem segíti, s viszony-
nyuk az elidegenedés útjára lépett?
Bethlen Kata istenhez való viszonya túl-
lajdonképpen az embertől elszakadó tör-
ténelemhez, a sorshoz való viszony meg-
fogalmazása. Ez a viszony teljesen tu-
datos: „itt a harc most már nem köz-
tem s a Haller familia között folyik...“
Nem csupán a vallás megtöretéséről, ha-
nem a szabadság megtöretéséről van szó.
Ebben az összefüggésben kézenfekvő,
miért a hit és a lélek a dráma két alap-
vető fogalma. A két fogalom általános-
sága a drámaiság jelenidejűsödésének
fontos feltétele (az áttetsző mindig je-
lenvaló). Mi nem tehetünk mást, mint
hogy a Bethlen Kata választotta érte-
lmet választjuk: a szabadságot. A veszte-
ség és a szenvedés teljessége után ma-
rad a lélek (vagy a szabadság után),
de ha csak ennyink van, akkor mink
maradt egyáltalán? Hogyan képzelhető
el létezés nélkül a lélek, és lélek nélkül
a létezés, tehát hogyan teljes hiánya a
szabadságnak? A hit és a lélek mellett
való kítartás (a hit nyelvén, tehát egy
meghatározott magatartás nyelvén való
beszéd) gyenge a veszteségek kivédésé-
hez és a szabadság megvédéséhez.

6. Bethlen Kata menekülési lehetősége
a drámaiságból az epikum lenne, de vé-
gül is semmi sem tolható el az epika
irányába, minden a dráma felé tart, az
epikai forma maradékaí egyre inkább
a belső monológ formáját engedik elő-
térbe, a manipuláció jelenlétére utaló
„rejtett dialógusok“ a monológ paran-
csoló előretörését nem is próbálják meg-
akadályozni. A monodráma és a mono-
logikusság nem pusztán szerkezeti vagy
stiliztikai kérdés, hanem a történelmi
magány, a történelmi szituáció teljessé-
gének lehetséges esztétikai létformája.
Ebben a történelmi szituációban minden
dialógus monológgá válik, és monolit
lesz, ami a nyílt összecsapástól való tá-
volodás, a manipuláció jele.

A magatartás nyelve a változó vi-
szonyteremtés nyelvét követi, ellenállási
lehetőségei csak így adóttak, s talán a
drámaiságot szolgáló etikai életvitel is
csak így lehetséges.

A drámai tények, valamint a hit és
a lélek problémáinak minden megnyil-
vánulása a szabadság síkjára irányul,
pozitív (iskolaépítés, könyvvásárlás) vagy
negatív (veszteségek) előjellel, s mintha
csak egy matematikai képletet követne,

minden mozzanat a szabadság hiánya felé mutat.

A drámaiság létrejötte a boldogság—boldogtalanság, remény—reménytelen-ség, győzelem—vereség ellentéteiben, a konfliktus záródásában-nyitódásában lépésről lépésre követhető. Ezek az ellen-tétek a felörlődés logikáját követik. Az, hogy minden veszteség és megpróbálta-

tás ellenére is marad a remény monda-ta: „én már megváltozni nem tudok... továbbra is a nagy teljességen tartom szemeimet...”, az erők egyensúlyát, te-hát a szituáció drámaiságát tartja fenn továbbra is. Amikor Bethlen Kata elju-tott a kimerevített drámaiság, a teljes drá-ma megfogalmazásáig, akkor következik a kikerülhetetlen választás: vagy-vagy.

Boér Géza

Marx és Engels fiatalkori művei

A jelenkori ideológiai konfrontáció kö-rülményei között, amikor hazánkban sokoldalú és bonyolult tevékenység fo-lyik a szocialista tudat kialakításáért, minden kétséget kizáróan szükséges és nagy jelentőségű Marx és Engels mű-veinek elemzése. Eppen ezért üvözzük a kolozsvári Dacia Könyvkiadó kezde-ményezését, amelynek eredményeként az utóbbi években megjelent Traian Pop kétkötetes munkája*.

E munka közreadása kiadói esemé-nynek számít, filozófiai irodalmunkban premiárszámba megy az, ahogyan a szer-ző Marx és Engels fiatalkori munkáinak szövege alapján konkrétan elemzi e két gondolkodó filozófiai felfogásának kiala-kulását, magának a marxista világlá-tásnak a genezisét. Való igaz, hogy az utóbbi években nálunk más olyan írások is megjelentek, amelyek a marxista filozófiai gondolkodás kiformalódását elemezték, de Traian Pop műve külön-bözik ezektől a problémaelemzés látó-szögében, a kérdések megoldási módjában és az alkalmazott módszertani el-vek tekintetében. E két kötet sajátos-sága egyebek között abban is jelentke-zik, hogy szerzője a kolozsvári egyete-men a marxista filozófia történetének professzora, s ebből a perspektívából vizsgálja a témát.

A könyv írója dicséretes következe-tességgel követi nyomon Marx és Engels világlátásának kialakulási folyamatát, a marxista filozófia megjelenését, s így e munka elengedhetetlenül szükséges esz-közzé válik azok számára, akik nemcsak a marxista filozófia valamely részét, ha-nem e bölceletet mint eszmerendszert akarják megismerni.

Aki valamelyest is ismeri Marx és En-gels ránk hagyott alkotását, rögtön szá-

mot vet azzal, milyen hatalmas erőfeszí-tések árán lehet behatolni e két zseniá-lis gondolkodó alkotóműhelyébe. Kön-nyen érthető tehát, hogy e behatolási kísérlet sikere attól függ, hogy a kutató milyen módszertani alapelveket fogad el. Eppen ezért az elemzendő munkát csak akkor értékelhetjük helyesen, ha föltár-juk azokat a metodológiai alapelveket, amelyekhez két kötetében a szerző iga-zodott.

E munka felépítésének fő módszerta-ni elve véleményük szerint az, hogy a marxista filozófia a maga egészében esz-mék és elvek rendszere, tehát e bölcse-letet nem egyik vagy másik kötet fejtí ki: mindez Marx és Engels munkái ösz-szességének eredménye. A szerző e mód-szertani alapvetésből kiindulva helye-sen állapítja meg, hogy „le kell mon-dani az olyan értékelésről, mely szerint Marx egyik vagy másik műve ezt vagy azt nem tette meg, ezt az ismérvet nem szabad Marx általános álláspontjának kritériumává tenni“.

E módszertani megközelítésből faka-dó első és legfontosabb következmény az, hogy a szerző minden újabb és újabb marxi és engelsi gondolatot az öntisztá-zódás folyamatában, a marxista vilá-gnézet kialakulása szempontjából követ nyomon, s ezzel bemutatja a két zseniá-lis gondolkodó kidolgozta eszmék és el-vek összességét. Ezenfelül a marxi kon-cepció kialakulását a korabeli eszmei harc összefüggésében ábrázolja.

Az említett metodológiai elvből követ-kezik az is, hogy a szerző következe-ten végigkíséri Marx és Engels művei-ben az eszmék folytonosságát. Traian Pop ebből az alapállásból vizsgálva a marxizmus klasszikusainak műveit, in-dokoltan hangsúlyozza annak szükséges-ségét, hogy „egész fiatalkori alkotásuk-ban azoknak az eszméknek a kialakulá-sát keressük, amelyek a forrásvizekhez

* Traian Pop: Marx—Engels, filozofia operei de tinerete 1—II. Editura Dacia. Cluj-Napoca, 1973—1976.

haszonlón szakadatlanul és egyre erőteljesebben folyóvá egyesülnek, majd a nagy gondolatok folyamává lesznek“ (I. 16—17.).

E meggondolásra támaszkodva meggyőző érveket hoz fel ama filozófusok ellen, akik szakadást tételeznek föl Marx és Engels munkásságában, szétválasztják fiatalkori és érett korban írt műveiket. Ebben a vonatkozásban Traian Pop mindkét kötetében főleg Louis Althusserrel polemizál. „A dialektikus folytonosság — írja — mint Marx és Engels filozófiai gondolkodása fejlődésének uralkodó jegye nyilván diszkontinuitást is jelent. Csakhogy a folytonosság e megszakítottágát nem szabad az Althusser megjelölte értelemben úgy felfogni, mintha ez az »ideológikus« periódusról — ide tartozna *A szent család* is — a »tudományos« periódusra való átmenetet fejezné ki. Ez a diszkontinuitás semmiképpen sem jelenti a megelőző írásokban kifejtett elvi álláspont megtagadását vagy feladását.“ (II. 106.) Egyébként a második kötet újabb és újabb meggyőző érveket sorakoztat föl annak igazolására, hogy a marxizmus klasszikusainak gondolkodásában jelen van az eszmei egység és folytonosság.

A jelzett módszertani elv — a marxizmus klasszikusainak munkásságában mutakozó folytonosság eszméje mellett — arra a gondolatra is támaszkodik, mely szerint „Marx és Engels egész fiatalkori munkássága csakis a későbbi, az érett szakaszban kifejtett tevékenységük szemszögéből értékelhető“ (I. 16.). E megállapítás igazságát nem lehet kétségbe vonni, főleg akkor nem, ha figyelembe vesszük, hogy a könyv írójának célja bemutatni az olvasónak: a fiatalkori művek gondolatmagvai miként váltak fokozatosan „hipotézisből végül is egy részletesen igazolt tudományos elméletté“ (I. 16.).

Amikor a kutató Marx és Engels világnézetének formába öntését vizsgálja, s a marxizmus klasszikusainak érett korából származó munkák szemszögéből nézi a marxista bölcsélet geneziséét, különleges figyelmet kell fordítania arra, hogy az első írások kifejezéseit ne teltse meg nem felelő tartalommal és értelemmel. A szerző az esetek többségében alapos elemzés nyomán kijelöli a munkák helyét Marx és Engels nézeteinek fejlődésében, ennek ellenére gyakran saját, említett metodológiai eljárásának csapdájába esik. Így amikor Marxnak *A Mosel vidéki ++ -tudósító igazolása* című cikkét elemzi, az állítja, hogy Marx itt „elég világosan megfogalmazta a gazdasági viszonyoknak a társadalmi mozgásban betöltött meghatározó szerepét“ (I. 98.). A két kötetben gyakran

visszatér ez a megállapítás. Marx az említett cikkében — miképpen Traian Pop tisztázza — valóban szembefordult a szubjektivista-voluntarista irányzattal, amely mindent a személyiségek akaratóból vezetett le, s kiemelte azt, hogy ez az orientáció figyelmen kívül hagyja „a feltételek objektív természetét“. De azt állítani, hogy Marx itt már „elég világosan“ megfogalmazza a gazdasági viszonyok meghatározó szerepének gondolatát — annyit jelent, mint azonosítani az „objektív“ fogalmát a „gazdasági viszonyok“ fogalmával. Nyilvánvaló, hogy az első terminus sokkal szélesebb körű, mint a második. Éppen ezért az igazsághoz közelebb állónak tűnik az a vélemény, mely szerint Marx az „objektív feltételekre“ utalva jelentős lépést tett a történelem materialista értelmezése felé, anélkül hogy azt itt megvalósította volna. A következő és egyben döntő lépés az lesz, amikor az objektív feltételek összességéből kiemeli a társadalmi mozgásban meghatározó jellegű gazdasági viszonyokat. Ugyanígy — szerintünk — a szerző indokolatlanul anticiálja a társadalmi lét fogalmát is (I. 158.). Ehhez hasonló észrevételeket tehetünk azzal a megállapítással kapcsolatban is, mely szerint *A hegel jogfilozófia kritikájához* című írásban Marx már a szocialista társadalomra és e társadalom állami megszervezésére utal (I. 166.).

Véleményünk szerint, amikor a Marx fiatalkori munkáiban használt bizonyos kifejezéseknek a későbbi értelmet tulajdonítja, egy másik módszertani meggondolás vezette a szerzőt. Ez a metodológiai elv, amelynek igazságában nem kételkedhetünk, az, hogy Marx és Engels sohasem volt ortodox hegelianus vagy Feuerbach-követő.

Traian Pop joggal fordul szembe azokkal, akik Marx és Engels gondolkodását „fel akarták oldani“ a hegelianizmusban vagy feuerbachizmusban, s megállapítja: „Marx már a kezdet kezdetén teljes gondolati autonómiával rendelkező személyiségként lépett fel“ (I. 31.), vagy: „Marx nem úgy lett Marx, hogy elhagyta Hegelt és Feuerbachot, hanem úgy, hogy nem épült bele a hegelianizmusba vagy a feuerbachizmusba, s kinyilvánította gondolati függetlenségét“ (I. 13.). A tanulmányíró azonban, amikor érveket keres álláspontjának igazolására, sok esetben csökkenti Hegel és Feuerbach szerepét Marx és Engels eszméinek fejlődésében.

Szerintünk annak igazolásához, hogy mennyire alaptalan Marx és Engels gondolkodását „feloldani“ a hegelianizmusban vagy feuerbachizmusban, nem szükséges — miként a szerző teszi — kije-

lenten azt, hogy Marx gondolkodásának fejlődését „nem valamilyen külsődleges kanti-fichtei vagy hegeli-feuerbachi befolyás irányította, hanem ez mindenkéltől saját értelmezésének és a világ menetére vonatkozó személyes látásmódjának eredménye“ (I. 78.). Ehhez az igazolásához elegendő jelezni „az élettől való kapcsolat kiépítésére“ irányuló törekvését, ami a fiatal Marxot „egy robusztus realizmus keretei közé“ helyezi (I. 11.), s főleg azt a tényt megemlíteni, hogy Marx és Engels igen hamar a szegényparasztok oldalára állt, és ez az eredményezte, hogy egészen más pozícióból vizsgálta a filozófia megelőző alkotásait, s e megvalósításokat más történelmi gyakorlat fényében értékelte. Ez magyarázza magatartásuk kritikai, szelektív jellegét, s éppen ez a magatartás zárja ki annak lehetőségét, hogy teljesen azonosuljanak Hegellel vagy Feuerbachal. A szerző természetesen elemzi ezt a tényt, de valószínűleg úgy véli, hogy ez nem elegendő ahhoz, hogy vissza lehessen utasítani Marx és Engels felfogásának alakulásában a hegeli és feuerbachi szakaszra való tagolást. A marxizmus klasszikusai már kezdetől fogva Hegelnél és Feuerbachnál haladóbb társadalmi álláspontra helyezkedtek, így egyfelől képesek voltak elutasítani elődeik bizonyos állásfoglalásait, másfelől át tudták venni az értékes eszméket, s egy más történelmi tapasztalat fényében magukévá tették a megelőző bölcséleti felfogásoktól gyökeresen különböző filozófiai látásmód kidolgozása érdekében. Eppen ezért úgy véljük, hogy a szerzőnek a második kötet befejező részében elfoglalt álláspontja sokkal inkább megfelel a marxista és engelsi nézetek fejlődésének. Itt azt írja, hogy „a hegeli és a feuerbachi filozófia felfedezése akkor történt, amikor Marx kijelölte magának szakmai tevékenysége eszményét, és ezt kezdte követni a kivitelezésben. Hegel és Feuerbach filozófiája csak azért kellett fel jobban Marx és Engels figyelmét, mivel a többi filozófiánál biztosabb alapot nyújtott az emberiség javáért és boldogságáért folytatott harc követelményének valóra váltásában, amely követelmény majd az emberi emancipálódás fogalmába tevődött át.“ (II. 370.)

A vitára és kérdőjelekre okot adó pontokon túlmenően azonban az első kötetben találunk olyan részeket, amelyekben a szerző alaposan és árnyaltan elemzi Marx és Engels munkáit, így például a *Deutsch-Französische Jahrbücher*ben közölték vagy Marx 1844-es *Gazdasági-filozófiai kéziratait*.

Az első kötet utolsó fejezete az említett kéziratot vizsgálja. Meggyőző erővel mutatja be, hogyan viszonyult Marx

kritikailag a klasszikus polgári politikai gazdaságtanhoz, az utópista szocializmus-hoz, Hegelhez és Feuerbachhoz. Ebből a fejezetből főleg a Marx és Feuerbach közötti viszonyt taglaló részt kell kiemelnünk, itt ugyanis biztos érveket találunk a mellett, hogy Marx a kéziratokban nem becsülte le Feuerbachot, miként azt Ojzerman állítja. E tekintetben kidomborodik, hogy Marx elszakadt Feuerbachtól, és „a feuerbachi antropológiai jellegű világfelfogástól különböző felfogás kidolgozása alkotja a Kéziratok lényegi problémáját“ (I. 354—355.). A Marx—Feuerbach viszony kérdése visszatér a második kötetben is; itt a szerző így bírálja A. Cornu felfogását: „nem látja a tartalmi különbséget a marxi és feuerbachi felfogás között, nem látja, hogy Marxnál a »lényeg« vagy a »nembeliség« az ember társadalmi lényegét emeli ki.“ (II. 107.) S valóban, Marx már kezdetől fogva új tartalommal telti a feuerbachi kifejezéseket, olyan tartalommal, amely nem teszi lehetővé a két gondolkodó nézeteinek azonosítását.

A második kötet Marx és Engels 1844—1848 közötti munkáinak elemzését tűzi ki célul.

Az a megállapítás, mely szerint Traian Pop mindkét kötetében a folytonosságot igyekszik kiemelni Marx és Engels eszméiben, különös súllyal jelentkezik ebben a második kötetben. És ez természetesen is, hiszen a marxizmus klasszikusai, miután megfogalmazták „az első alapelveket“, áttértek a széles körű vizsgálódásra, az elméleti indoklásra. A könyv írója konkretizálja a kontinuitásra vonatkozó említett metodológiai elképzelését, bemutatja a marxista gondolkodás fejlődését az absztrakttól a konkrétig, az elvektől a valóság konkrét kutatása alapján történő tüzetes kifejtéséig. Ily módon az első kötetben Marx és Engels felfogásának kiforrálódását elemzi, jogosan hangsúlyozva, hogy gondolkodásukat Hegelhez és Feuerbachhoz, valamint az egész megelőző filozófiához viszonyítva kezdetől fogva a konkrétság jellemezte. De — emeli ki a szerző — Marx és Engels gondolkodását „folyamatosságában és dinamikájában kell tekinteni, tehát a konkrétság kibontakozásában. Ebben az értelemben természetesen beszélhetünk a kezdeti szakasz eredményeinek túlhaladásáról, ezek ugyanis konkrétak a filozófiai gondolkodás megelőző állásponjajához viszonyítva, de mégis elvontak az érettség felé haladó vagy már érett marxista gondolkodás állásponjához mérten.“ (II. 12.)

Annak ellenére, hogy Marx és Engels nézeteinek az első kötetben nyomon követett alakulása a megelőző filozófiai,

gazdasági és utópikus szocialista eszmékkel vívott éles összeütközés tüzeiben ment végbe, a második kötetben elemzett munkák többségének különleges státusa van. *A szent család*, *A német ideológia* és *A filozófia nyomora* című alkotásokat a szerző két egymással egy testet alkotó hiposztázisban jellemzi: egyfelől kritikai leleplező, másfelől az eszmék pozitív tartalmát továbbfejlesztő jellegük szempontjából. Az említett sajátos státus abban áll, hogy Marx és Engels amellett, hogy fokozatosan megalapozott egy hiteles társadalomtudományt, erre a bázisra helyezkedve áttért az ifjúhegelianusok, Hegel, Feuerbach, Proudhon és mások nézeteinek rendszeres és mélyreható bírálatára. Egyébként mindkét kötetet erőteljesen áthatja a marxizmus klasszikusainak munkáiban jelentkező ilyen kétirányúság.

A szent család, *A német ideológia*, *A filozófia nyomora* és *A Kommunista Kiáltvány* elemzése során a szerző rekonstruálja a társadalomra vonatkozó „új, autentikus tudomány” megszületésének folyamatát. Így *A német ideológiában* — mutat rá — Marx és Engels eljut nemcsak „a természet és a társadalom közötti viszony jobb megértéséhez, hanem a társadalom első konkrét értelmezéséhez is, a maga gazdasági és társadalmi-politikai szerkezetében, fejlődésének különböző szakaszaiban, s ily módon megvonja a fő koordinátákat a társadalmi-gazdasági alakulat fogalma számára” (II. 204.). A könyv értékelése szerint *A német ideológia* egyik különleges érdeme az, hogy Marx az elidegenedés történelmi jellegét elemezve ezt a jelenséget úgy mutatja be, mint „a magántulajdonra épülő rendszerekben az emberi létfeltételek állandó velejáráját, de nem általában az emberi létfeltételek mindenkor jellemzőjét” (II. 277.). Ojzerman szerint *A német ideológiában* az elidegenedés fogalma nem játszik ugyanolyan szerepet, mint a megelőző művekben. E véleménynel szemben Traian Pop kiemeli, hogy ez a fogalom a marxizmus klasszikusainak minden munkájában csak azt a szerepet játszotta, hogy általánosítsa a munkásosztály társadalmi-gazdasági és politikai állapotát a kapitalizmusban. Ha ezt a fogalmat gyakrabban használták *A német ideológia* előtt megjelent művekben, ez azzal magyarázható, hogy akkor előtérben volt az a tevékenység, amely a munkásosztályban tudatosítani igyekezett társadalmi harcának igazírtelmét. Amikor azonban a hangsúly a kizsákmányolás belső mechanizmusának feltárására és a társadalomfejlődés objektív törvényeinek elemzésére tevődött át, „más fogalmak válnak operacionálissá, elsősorban

a termelési mód” (II. 277—278.). A szerző hasonlóképpen kiemeli — ez alkalommal Althusserrel szemben —, hogy *A német ideológiában* „a központi szerepet nem a munkamegosztás fogalma játssza, hanem a termelési módé”.

Ki kell emelnünk Traian Popnak egy másik állandó törekvését, nevezetesen azt, hogy igyekszik felszínre hozni a marxizmus klasszikusainak műveiben a politika és a filozófia közötti kapcsolatot. Így például *A német ideológia* értelmezésekor ezt írja: „A politika és a filozófia közötti viszony kérdése, miként az Marxnak és Engelsnek *A német ideológia* előtti munkáiból, de *A német ideológiából* (e mű kritikai tartalmából) is kitűnik, a két gondolkodó egész elméleti-filozófiai és gyakorlati-politikai alkotásának gerince. Gyakorlatilag a Marx és Engels megalkotta filozófia politikai filozófia, mint ahogyan az általuk kezdeményezett és folytatott politika is filozófiai politika.” (II. 175.)

Traian Pop érdeme az is, hogy megfelelő teret biztosít Marx *A filozófia nyomora* című munkája taglalásának. Ezt azért emeljük ki, mivel ennek a látszólag kifejezetten gazdasági jellegű műnek rendkívüli filozófiai jelentősége is van, főleg Marx metodológiai reflexiói tekintetében. Éppen ezért egyetértünk azzal a megállapítással, amely szerint *A filozófia nyomora* „a Proudhonnal folytatott polémia során szintetizálja azokat a módszertani elveket, amelyek Marxot vezérelték — s így az explicit materialista dialektika propeudeutikájának tekinthető” (II. 374.).

A második kötet annak a műnek az elemzésével zárul, amely tartalmánál és hivatásánál fogva igazolja a marxista filozófia kikristályosodási folyamatának lezáródását, vagyis *A Kommunista Kiáltvány*éval.

A két kötetben felsorakoztatott érvek alapján az a következtetés kerekedik ki, hogy a marxizmus által a filozófiában előidézett forradalomnak a magyarázatát össze kell kapcsolni azzal „a fogalommal és elmélettel, amely vörös fonálként húzódik végig Marx és Engels egész életművén, és amely meghatározza a marxizmus legmélyebb és legbensőbb lényegét: az emberi emancipáció fogalmával és az ember társadalmi emancipálásának elméletével” (II. 371.).

A könyv következtetése evidens mindazok számára, akik ismerik a marxizmus klasszikusainak munkásságát, következésképpen nem lehet megkérdőjelezni. A világra vonatkozó dialektikus materialista felfogás a történelem és az emberi lény mély megértése alapján született és építi önmagát. E történelmi igazság kétségbevonhatatlanságának az elismerése

azonban véleményünk szerint nem jelentheti azt, hogy a marxista filozófia kikristályosodási folyamatának „lezárodását“ további értelmezésre nem szoruló kifejezésként használhatnók. Nem tehetjük ezt elsősorban azért, mert maguk a marxizmus klasszikusai jelentették ki, s a könyv is többször utal rá: csak *A tőke* megjelenésével alakul át a marxista filozófia a társadalomra vonatkozó tudományos elméletté. Másodsorban azért sem, mert a történelmi materializmust a marxizmus legfontosabb eredményének elfogadva sem vezethetjük vissza a marxista filozófiát a társadalomfilozófiára, mivel ez csak egy része. A természetre, a társadalomra és a gondolkodásra vonatkozó, összefüggő egészet alkotó felfogás kidolgozása csak a természettudományok vívmányait is átfogó általánosítás révén valósult meg, s ezt Engels végezte el a múlt század második felében.

A fentiek alapján, úgy gondoljuk, a *Kiáltvány* lezárta a marxista társada-

lomfilozófia kikristályosodásának szakaszát, de a természetre vonatkozó dialektikus materialista álláspont kikristályosodása jóval később ment végbe. Egy ilyen értelmezés jobban megfelel még az ismertett könyv szerzője álláspontjának is, aki szerint a marxista filozófiát a marxizmus klasszikusai nem ebben vagy abban a műben fejtették ki, hanem munkáik egészében. E vizsgálódási módból következik az a gondolat — amint a tanulmány is hangoztatja —, mely szerint a marxizmus történetében nem létezik lezáradási szakasz, a marxizmus örökké életképes, nyitott eszmerendszer, amelyen belül néha az egyik, máskor a másik vonatkozás kerül előtérbe, s amely szakadatlanul gazdagítja önmagát.

Befejezésképpen — jelezve azt, hogy nem merítettük ki a vizsgált két kötet egész eszmegazdagágát — megállapíthatjuk: megjegyzéseink nem csökkentik e munka tudományos értékét, a jelenkori marxista exegézis gazdagításában játszott szerepét.

Ioan Semeniuc

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

MARIAN POPA: DICȚIONAR DE LITERATURĂ ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ

Hat évvel az első kiadás után, az *Albatros-kézikönyvek* (*Dicționarele Albatros*) hasznos sorozatában javított és kiegészített változatban jelent meg Marian Popa annak idején sokat vitatott kortársi irodalmi kislexikona. A könyv összterjedelme lényegében nem változott, mégis e második kiadás sokkal gazdagabb, s úgy tűnik, nemcsak időben és arányaiban, de szellemében is közelebb áll napjaink romániai irodalmi valóságához. (Két tudományos tanácsadó neve jelenik meg a kötetben: Romul Munteanu és a kolozsvári Mircea Zăciu.) A rövid szerzői előszó jelzi a változásokat: az előző 600 címszóval szemben most 1100 olvasható — tudomásul véve a közben eltelt éveket, az új művek és szerzők megjelenését (s részben az idő rostáját). „A címszók megszerkesztésekor a szavak és nem az információk rovására történt a sűrítés. Az életrajzi adatok mennyisége növekedett. A művek bemutatása leíró, tartalmi vagy profil jellegű, az illető mű formai és felfogásbeli sajátosságai szerint.“ Eugen Barburól például megtudjuk, hogy a CFR patronálta elemi iskolát végzett, a középiskola után párhuzamosan tanulmányozza a jogot és a bölcsészetet, átmenetileg csendőrtiszti iskolába is beiratkozik, majd aktív labdarúgó, futballedző, nyomdász és korrektor, mielőtt a *Lucefărul*, illetve a *Săptămîna* sajtóvitákra mindig kész főszerkesztője lesz; de arról is tudomást szerezhetünk, hogy a *Groapa*, Bukarest külvárosának regénye a román irodalom remekműve. (Bálint Tibor fordította magyarra, az Európa Könyvkiadó felkérésére, furcsa módon azonban nálunk nem került e fordítás könyvkereskedői forgalomba. — A román művek más nyelvre fordításának adatai egyébként hiányoznak a szócikkekben, a fordítóknál is csak a lefordított író neve szerepel.) Többségükben jól tájékoztató, objektívnek tűnő jellemzések segítik a mennyiségileg is rendkívül megnőtt jelenkori román irodalomban való eligazodásunkat.

Számunkra különösen örvendetes, hogy a román olvasó — első ízben — lényegileg hiteles információt kaphat, a német (valamint szerb és ukrán) nemzetiségű alkotók mellett a romániai magyar írók egész soráról; ábécé szerint Anavi Ádámtól Veress Zoltánig, életkorban Kós Károlytól Balla Zsófiáig terjed e címszorosozat, beillesztve a betűrendbe. A „szótár“ szerzője nemcsak a súlyos elírásokat korrigálta, beillesztve a második kiadásban, hanem felfogásában is korszerűbbé tette adatközlését és jellemzéseit; nem egyszerűen az író és mű nyelve, hanem a nemzetiség szerepel a név után mint sajátos jegy. Kós Károlyt mint a romániai magyar kultúra markáns egyéniségét méltatja. Az intézmények — *Korunk*, *Igaz Szó*, *Utunk* — bemutatása már jóval esetlegesebb, hibáktól tarkított (adataiban is), itt nyilván nem vették igénybe e kérdéseket közelebbről ismerő szakember(ek) segítségét. Az összkép azonban mindenképpen örvendetes, s mint lexicográfiai eredmény is tiszteletre méltó. (*Editura Albatros. București, 1977.*)

K. L.

RÉGI ÉS ÚJ FORMÁK

Üttörő szerepre vállalkozik a Zelnik József szerkesztette, a Fiatalok Népművészeti Stúdiójának törekvéseit jelző és értelmező tanulmánykötet. Ahogy Vitányi Iván írja az *Előszóban*: „Amikor a mai ember közösségi művészetre alkalmas formát keres, természetesen legelőször a formakincshez fordulnia, innen az új foklórmozgalom érdeklődése a népművészet legősibb rétege iránt. Az érdeklődés azonban ez esetben nem jelent konzerválást, nem változatlan szentségként akarják megőrizni egy már megváltozott világban, hanem a formák felhasználásával és megújításával kívánnak a mai ember mindennapjaiba szervesen illeszkedő közösségi fogantatású művészetet teremteni.“ A tanulmányok és az igényesen összeállított (és kitűnően reprodukált) képmellékletek a tárgyi és díszítő műfajokkal foglalkoznak, abból a megfontolásból indulva ki, hogy „ugyanaz az ember, aki zenében vagy irodalomban a népművészetet pontosan meg tudja különböztetni a népi vagy népieskedő giccstől, a szóttesek, kancsók, faragások világában már bizonytalanul mozog, s ezért könnyen fogadja be azt a fajta giccset, amit pedig zenében elutasít“. Persze, nem csupán a befogadóban van a hiba, annak az objektív helyzetnek a tükröződéséről van szó, hogy „a tárgyi művészetekben nem jött létre Petőfihez és Aranyhoz, majd Bartókhoz és Kodályhoz hasonló jelenség“; nincs „egyetlen Bartókja a magyar képzőművészetnek, a bartóki forradalom egynéhány vonását mindazonáltal a képzőművészet is megvalósította, de nem egyetlen, nagy egyéniségben összpontosítva“ (Vitányi).

E szempontokat és mai igényeket bontják ki a kötet egyes tanulmányai. A legátfogóbban az Andrásfalvy Bertalané (*A népművészet helyes szemlélete*), de ugyanez jellemzi Bak Imre (*A képzőművészet új funkciólehetőségei*), Csete György (*Építészeti anyanyelvünkről*) és Lantos Ferenc (*Keresztmetszetek*) írásait is: romantikus múltbafordulás helyett a korszerű látáskultúra függvényében elemzik tárgyukat. „Éppen az tesz minket alkalmassá a helyes értékelésre, hogy nemcsak alkotásain gyakoroljuk a szemünket, nemcsak népdalokat ismerünk, hanem Bach, Beethoven és Bartók műveit is, nemcsak dunántúli pásztortükrösöket láttunk, hanem az európai művészet építészeti és képzőművészeti alkotásait a görögöktől Picassóig“ — vallja Andrásfalvy, társai nevében is. Tanulmánya érdemi részében rendkívül érdeklősen és meggyőzően fejtegeti a népművészet régi és új stílusának lényegi különbségét. Innen idézzük:

„A leglényegesebb különbség szerintem azonban az énekes magatartásában és a dal szerepében figyelhető meg. Pl. a régi stílus fontos műfaját képezik a keservesek, melyeket mindenki magának, a maga vigasztalására énekelt. Úgy érezték, hogy a bánatnak, szomorúságnak a hagyomány során megvalogatott költői képekben való művészi megfogalmazása és ehhez illőnek talált dallammal való eléneklése által megkönnyebbültek, megtisztultak. Az énekes maga volt a szerző, az előadó és a hallgató abban a személyes sorsidőzésben, melyben az arisztotelészi katarzis ereje hozott vigasztalást. Ebben keresem e régi stílusú dalok kiemelkedően szép és tökéletes szépségét is, hiszen a keserves művészi értékétől függött annak hatékonysága, vigasztaló ereje. [...]

Az új stílus mindezt a szerepet, azonosulást és kötődést feladja, feleslegessé teszi.“

Ezt a kettősséget bemutatja a szerző a tárgyi anyagban is: „A hasonlat a régi stílusú keservesekkel kézenfekvő; a népművészet tárgyai szépségének, tö-

kéleltességének is részben az a forrása, hogy az ember saját maga hasznára, igényei kielégítésére alkotta, és önmagát nem csalta meg. Az új stílus nemcsak a bolti, gyári tömegcikkre fokozott alkalmazását jelzi; a viseletnek egyre nagyobb része bolti áru; de csökkenni az alkalmazhoz, személyekhez való kötődés ereje.“

A kötetet Bánszky Pál utószóként is olvasható eszmefuttatása zárja (*Az ember szerepe tárgy- és környezetkultúrájának alakításában*), melyben közvetlenül kitér a Fialatok Népművészeti Stúdiójára: „A stúdió nem egyszerűen a legtehetségesebb ifjú népművészek alkotóműhelye kíván lenni, hanem őrzője s egyben tudatos és korszerű értelmezője a hagyomány mai továbbélésének, erjesztője az emberek alkotói kreativitásának.“ Ide kívánczok kiegészítésül az, amit Zelnik József a *Mozgó Világ* 1977. 6. számában a riporternek válaszolt: „A könyv három évvel ezelőtti állapotot rögzít. Ezt nem mentséggként mondom, de a kísérleti munkában három év sok újat hoz.“

(És legalább zárójelben jelezzük a Kováts Imre nevét, akinek a könyv ízlésesen modern grafikai képe, fedőlapja köszönhető.) (*Magyar Helikon*. Budapest, 1977.)

K. L.

DIE ZEIT IN DER ZEITUNG

Beiträge zur rumäniendeutschen politischen Publizistik

A romániai német könyvkiadásban a hatvanas évek végéig a szépirodalmi művek túlsúlya aránytalanul nagy volt. A hetvenes évek elejétől aztán — főleg a bukaresti Kriterion és a kolozsvári Dacia Könyvkiadó német szerkesztősegeinek az arányok helyesbítésére törekvő céltudatos kiadói politikája révén — egyre nagyobb számban jelentek meg olyan munkák, amelyek az irodalomelmélet és -esztétika, a művelődés- és művészettörténet, a nyelvtudomány, a történelem és a sajtókutatás szakembereinek műhelyébe vezették be az olvasót. Az erdélyi szász tájszótár sorozatban megjelenő kötetei, a román—magyar—német irodalmi-művelődési kapcsolatokat bemutató válogatás, a művészettörténeti tanulmányokat összegyűjtő vagy az erdélyi szász családnevekkel foglalkozó tudományos munkák megjelenése s nem utolsósorban a hazai német sajtó múltjának részleges felmérésére vállalkozó legutóbbi kötet, amelynek lefordíthatatlan szójátékkal megfogalmazott címe — *Zeit in der Zeitung*, magyarul körülbelül *A kor az újságban* — jelzi a szerzők törekvését kortörténet és publicisztika összefüggéseinek bemutatására — nos, mindezek a kiadványok azt példázzák, hogy a romániai német tudományosság képviselői, a régi rangos hagyományokat folytatva, ma is képesek időálló, értékes művek megteremtésére.

A kötet az erdélyi szász (brassói, nagyszebeni, besztercei) és a bánági sváb (temesvári) újságírás kezdeteitől a máig vezet el; az 1771-ben indult *Temesvarer Nachrichten* és az 1778-ban megjelent nagyszebeni *Theatral Wochenblatt*, Martin Hochmeister kiadásában (az ő nevéhez fűződik az első erdélyi magyar sajtóorgánium, az *Erdélyi Magyar Hírvivő* megindulása is 1790-ben) jelzi a kezdetet, s a ma megjelenő *Neuer Weg* (Bukarest), *Karpatenrundschau* (Brassó), *Die Woche* (Nagyszeben), *Neue Banater Zeitung* (Temesvár), *Volk und Kultur* (Bukarest), *Neue Literatur* (Bukarest) és *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* (Nagyszeben) a hazai német sajtó jelenlegi helyzetét tükrözi.

Ez a kiadvány, amelyet a magyar és a román sajtótörténészek is használnak forgathatnak, az összeállítók — Eduard Eisenburger és Michael Kroner — előszava szerint a romániai német sajtó sajátos kérdéseinek jelentkezését követi nyomon a lapokban, és a következő rövid összefoglalás vázolja a válogatásban követett szempontokat:

„Amit e könyvben adunk, az természetesen nem a hazai német nyelvű sajtó története, hanem csupán adalékok a romániai német politikai publicisztika történetéhez. Nemcsak a politikai aspektusok vizsgálatára kerül sor, bár az egyes tanulmányok érthető módon főleg ezekkel foglalkoznak. A válogatást úgy végeztük el, hogy átfogjuk mind az erdélyi szászok és bánági svábok legfontosabb politikai sajtóorgánumait, mind pedig azokat a fő kérdéseket, amelyek az utóbbi kétszáz évben e német népcsoportok politikai tevékenységét és gondolkodását meghatározták. Sajtónk több mint két évszázados történetéből azokat a hangokat szívaltatjuk meg, amelyek jellemzők voltak a romániai németek társadalmi-politikai fejlődése szempontjából.“ (*Dacia Verlag*. Cluj-Napoca, 1977.)

R. J.